

ВСТУП

Соціально-економічний розвиток країни залежить від здібностей і освіти усього суспільства, особливо – від способу мислення, активності і залучення у цей процес творців. “...Суспільний розвиток дедалі більше потребує людини дослідницько-інноваційного типу” [12, с. 24]. У сучасному житті креативність стає однією з найбільш ключових компетенцій особистості, значення якої не можна применшити, навіть якщо вона не має видатних творчих досягнень у мистецтві та науці. Креативність може проявлятися у формах і методах навчання та виховання молоді, міжособистісної комунікації, соціальної активності, поведінці тощо.

Теоретичні концепції творчості з’являються внаслідок різних поглядів дослідників на предмет творчого процесу, його джерела та творчі продукти. Антиномічною природою творчості можна пояснити складність її дослідження та відсутність єдиної теорії творчості, оскільки немає єдиної загальноприйнятої дефініції творчості.

Нові “виклики часу породжують необхідність якісно іншої системи освіти, глобальною тенденцією якої є справжній людиноцентризм” [12, с. 13]. Саме гуманістичний підхід є основою педагогіки творчості, мета якої – теоретичні дослідження і практична реалізація дидактики творчості, зокрема розвиток творчих здібностей, формування творчої особистості, яка вміє ефективно розв’язувати поставлені завдання. Визначаються шляхи формування креативної особистості, підготовки до професійної творчої діяльності, що само по собі доволі незвично – як навчити того, чого сам не знаєш, тобто нового, творчого. Важливою домінантою інноваційної освіти є особистісно-діяльнісне

оволодіння гуманістичною методологією творчого перетворення світу і гармонізації відносин людина – природа – суспільство, збереження і розвиток творчого потенціалу людини.

Творчість досліджують у своїх наукових працях багато вітчизняних і зарубіжних педагогів, психологів, філософів, інженерів. Першою суттєвою датою у дослідженнях творчості можна вважати працю Ф. Гальтона “Спадковий геній” (Hereditary Genius), опубліковану ще в 1859 р. Були спроби створити нову науку про творчість – еврологію [192].

Елітарного підходу в дослідженнях творчості дотримувалися теоретики гуманістичного напрямку у психології та педагогіці – Е. Фромм, А. Маслоу, Б. Суходольський, Р. Стернберг, А. Кроплі, М. Ранко, Д. Перкінс, Е. Нецка, Д. Мак-Кіннон. До іншого (егалітарного) підходу належать погляди Д. Сімонта, М. Чіксентміхайї, Г. Гарднера, Е. Торренса.

У вітчизняній психолого-педагогічній науці фундаментальні закономірності творчості досліджували Д. Б. Богоявленська, М. Е. Богоявленська, Є. Л. Гергель, О. В. Брушлинський, Л. С. Виготський, В. М. Дружинін, Є. П. Ільїн, В. О. Моляко, Я. О. Пономарьов, В. А. Роменець, С. Л. Рубінштейн, Г. В. Ожиганова, В. П. Ефроїмсон, В. С. Юркевич та багато інших. Зокрема, загальні та спеціальні здібності – А. А. Александров, Н. С. Лейтес, Б. М. Теплов, В. А. Крутьенький, В. Н. Дружинін; процес творчості як реалізації творчих стратегій і тактик, пошук шляхів оптимізації та активації творчого мислення – Г. С. Альтшуллер, В. О. Моляко, А. Осборн, В. Гордон, Ф. Цвіккі, М. Половинкін, Г. Я. Буш, Ф. Кунц, Ю. М. Соболев; особливості творчого процесу – Р. Стернберг, Р. Фінке, С. Сміт, М. Ранко, А. Горальський, Г. Грубер, Г. Гарднер, О. В. Новікова; мотивацію творчості – М. Чіксентміхайї, К. Шмідт, А. Горальський, Е. Нецка, С. Попек, Ю. А. Гулько; чинники, які гальмують творчість, – Дж. Адамс, Т. Амабайл, Р. Вейсберг, В. Добролович, Я. Козелецькі, Е. Нецка, А. Лукасік, К. Шмідт; різні аспекти креативності, інноваційності – Д. Б. Богоявленська, Г. Гарднер, М. Чіксентміхайї, С. О. Грузенберг, В. Н. Дружинін, Г. Грубер, Є. П. Ільїн, Я. Пономарьов, К. Тейлор, Р. Кеттелл, Дж. Гілфорд, Е. Торренс, А. Горальський, Е. Нецка, В. О. Моляко, С. Медник, Р. Шмідт, Е. Рібо, Ю. Л. Тро-

фимов, Я. Лащик, А. А. Давиденко, С. О. Сисоєва, Н. В. Гузій; рівень творчості та потенціал творчої особистості – Е. П. Торренс, М. Воллах, Н. Коган, С. Меднік, Т. Анабайл, С. Бесемер, К. О'Квін, Дж. Гілфорд, С. Попек, Д. Треффінгер, М. Чіксент-міхайї, Ф. Баррон, Д. Мак-Кіннон. Коло питань стосовно організації творчої навчально-пізнавальної діяльності, структури інтелекту та особливостей вияву обдарованості досліджували Дж. Рензуллі, Р. Стерберг, Дж. Гілфорд, Г. Гарднер, В. А. Роме-нець, В. О. Моляко, О. М. Матюшкін, Н. С. Лейтес, М. О. Холодна, М. Воллах, Дж. Гілфорд, С. Меднік, Е. П. Торренс, Я. А. Пономарьов, К. Урбан, Р. Шульц, Ф. Баррон, А. А. Давиденко, Ю. М. Галатюк, Б. Г. Кремінський; характеристики творчого учня – Дж. П. Гілфорд, Е. П. Торренс, Е. Нецка, К. Шмідт, Д. Фельдман, В. Добролович, Е. Ландау, Т. Амабайл, Д. В. Чернилевський та інші.

Розвиток людини – це процес становлення та формування її особистості під впливом зовнішніх і внутрішніх, керованих і некерованих чинників, серед яких провідну роль відіграють цілеспрямоване виховання і навчання. Управління навчально-пізнавальною діяльністю, спрямоване на розвиток творчої індивідуальності, досліджував П. С. Атаманчук, формування та розвиток понятійного мислення – О. І. Ляшенко, розвиток мислення у процесі розв'язування та складання фізичних задач як навчально-пізнавального методу, гносеологічного інструменту пізнання – А. І. Павленко.

У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях процес розв'язування творчих задач є головним предметом дослідження творчої діяльності. Пошуком універсального методу розв'язування творчих задач віддавна займалося багато вчених. Формулювали ідею про досконалий метод Р. Декарт, Д. Пойа, Г. Лейбніц та інші. Однак пошуки універсального, досконалого методу продовжуються. Проблематику творчих задач та стратегії творчої діяльності досліджували психологи В. Н. Дружинін, В. О. Моляко, Я. О. Пономарьов та інші. Методи творчого розв'язування завдань розробляли та досліджували Д. Б. Бого-явленська, А. В. Брушлінський, Я. О. Пономарьов, А. Горальсь-

кий, В. Добролович, Е. Нецка, В. Лімонт, С. Ісаксен, В. О. Моляко, О. М. Половинкін, Ю. М. Соколов, Г. Я. Буш, Ю. Л. Трофімов та інші. Зокрема, систему пошуково-творчих задач з фізики (логіко-математичні, експериментальні, дослідницькі, винахідницькі, конструкторські та раціоналізаторські задачі) створив А. А. Давиденко, експериментальні задачі та винахідницьку діяльність досліджував А. М. Андреев, винахідницькі задачі – М. А. Віднічук, систему продуктивних навчальних фізичних задач – Г. В. Касянова, систему завдань для розвитку дивергентного мислення – І. В. Коробова, задачі творчого характеру для розвитку уяви та творчих здібностей учнів – Р. П. Кухарчук, дослідницькі та конструкторські задачі – В. Г. Разумовський, дослідницькі задачі – А. В. Рибалко.

У складних мінливих умовах життя найкраще орієнтується, приймає рішення, працює креативна людина, здатна до генерування і використання нового (ідей, задумів, підходів і рішень). Сучасний період часто називають перехідним або інноваційним. В освіті це проявляється декларуванням переходу від традиційного навчання до освіти інноваційного особистісно орієнтованого типу та актуалізацією завдання розвитку творчого потенціалу учнів, виховання творчого мислення.

У державних вимогах до рівня загальноосвітньої підготовки учнів підкреслено роль уміння здобувати інформацію з різних джерел, засвоювати, поповнювати та оцінювати її, застосовувати способи пізнавальної і творчої діяльності. “Ефективність діяльності у сучасному динамічному соціумі принципово залежить від структури і рівня розвитку інтелекту та креативності людини, що діє. Однак нинішня система освіти на всіх її рівнях не ставить розвиток інтелекту і творчості як психічних механізмів за пріоритетну мету, не використовує спеціальних засобів для впливу на його становлення” [12, с. 24]. У відповідних документах, які визначають основні завдання загальноосвітніх навчальних закладів, відсутні завдання, спрямовані на розвиток творчої активності, а якщо і згадується про підтримку творчого розвитку, то надто лаконічно й епізодично. Розвиток творчих здібностей, фор-

мування людини з інноваційним типом мислення, культури і поведінки, здатної використовувати здобуті знання для конкурентоспроможної діяльності у будь-якій сфері суспільного життя, тобто для інноваційного розвитку суспільства, не визначено як окремих самостійних напрям освітньої діяльності. Це важливе дидактичне завдання формулюється як паралельне чи супровідне, суміжне з іншими дидактичними напрямами роботи, що сприяють пізнавальному й естетичному розвитку дитини. Не ставиться завдання розвитку творчості як своєрідного феномену його аспектів, а саме: творчого процесу, творчого продукту, характеристик творчої особистості.

Освіта утверджує зразок “освіченої людини” на противагу “інноваційній” людині. Виникають суперечності між способом подання знань, формування умінь та навичок і вимогами творчості. У загальному трактуванні ця проблема має теоретичну (методологічні основи) та прикладну (форми і методи навчання) частини. В іншій термінології – це виділення теоретико-методологічних основ та побудови на їх підставі конкретних форм і методів розвитку творчості.

Начальна діяльність учня відбувається в умовах певних освітніх нормативних обмежень, вимог навчального закладу, вчителя. Свобода творчості обмежена стандартними вимогами та рішеннями під керівництвом вчителя. Не розвивається творче й критичне мислення, використовуються, здебільшого, завдання відтворювального типу. Тому терміни “творча особистість”, “креативність”, “інновація” сприймаються як певні гасла, які не мають ніякої виконавської відповідальності, або не сприймаються взагалі, а тому не спонукають розробляти програми та методи навчання, які були би втіленням прокреативних ідей.

Визнання творчих здібностей антропологічною константою і ставлення до людини як істоти творчої від природи є поштовхом до створення нових дидактичних теорій та методик, спрямованих не лише на здібних дітей. Визначення особистісних стандартів розвитку творчої інноваційної людини передбачає певний зразок виховання і навчання, який з деякими змінами можна втілити у

навчальний процес. Однак і надалі бракує альтернативних моделей, методів навчання, в основі яких – теоретичні та методологічні засади творчості. І хоча кількість теоретичних та емпіричних праць з педагогіки творчості та педагогічної творчості збільшується, все ж не можна визначити місце творчості посеред інших напрямів педагогічних вітчизняних досліджень. Дослідження творчості не є пріоритетними у педагогіці на сучасному етапі.

Творчість не завжди вчасно виявляють і розвивають. Проблематика дослідження креативності, її діагностики та ідентифікації належить до найконтroversійніших аспектів вивчення творчості. Кожна людина народжується з певними задатками, має певні здібності, які потрібно в якийсь спосіб розпізнати, стимулювати та розвивати. Мета школи полягає в тому, щоб допомогти молодим людям досягти професійної та непрофесійної мети, яка відповідає їх спектру здібностей.

На сучасному етапі актуальним є завдання формування креативної особистості, створення методів та технологій навчання, націлених на формування особистості з інноваційним типом мислення. Основними завданнями дослідження у цьому напрямі є:

1. Виявлення дієво-операційних і когнітивно-операційних компонентів системи творчих здібностей, особливостей розвитку творчої людини, стимулювання її емоційно-вольової, інтелектуальної та творчої сфер.

2. Дослідження теоретико-методологічних засад інноваційної науково-методологічної парадигми.

3. Виявлення чинників, які призводять до створення інноваційної методичної системи.

4. Аналіз методів навчання, джерелом яких є методологія творчої діяльності.

5. Теоретичне обґрунтування та створення методичної системи розвитку творчих здібностей учнів у процесі навчання фізики з метою реалізації освіти інноваційного особистісно орієнтованого типу. Йдеться не лише про допомогу обдарованим

особистостям у творчій діяльності, але також про створення умов для розвитку креативності всіх інших учнів, які не мають спеціальних здібностей та обдарувань.

6. Розроблення узагальненої моделі формування креативної особистості, структурними компонентами якої є:

- модель оцінювання творчого потенціалу особистості та рівня сформованості евристичних умінь в процесі навчання фізики;
- модель прийняття та підтримки педагогічних рішень з метою формування креативної особистості та допомоги у творчості усім учням;
- модель навчання фізики з використанням тренінгів творчості як педагогічної технології.

7. Створення навчально-діагностичного комплексу – інтегрованого програмного середовища навчального призначення для забезпечення умов для індивідуального розвитку та розвитку креативності учня, формування мотивації до творчості та умінь творчого розв'язування завдань у процесі навчання фізики.

8. Визначення організаційно-функціональних інваріантів створеної моделі розвитку креативності учнів у процесі навчання фізики та забезпечення структурно-змістового наповнення варіативної частини тренінгових схем.

9. Формування стратегіальних тенденцій і тактик творчої поведінки учнів як основи психолого-педагогічної готовності до творчої праці з використанням різних видів навчальних тренінгів.

У сучасній науково-методичній літературі не досліджено можливостей використання навчального тренінгу творчості, зокрема тренінгу творчості у процесі навчання фізики. Не вироблено теоретично обґрунтованого механізму формування структури та системи завдань тренінгу творчості, не сформовано теоретичних основ для реалізації тренінгових схем у практиці навчання фізики.

Незважаючи на численність теорій творчості, педагоги та психологи не можуть узагальнено описати творчий процес, пояснити, які інтелектуальні операції беруть у ньому участь, яку роль у цьому процесі відіграють почуття та мотивації, хоча

можна здійснити оцінку цього поняття в стосунку до діяльності учня у процесі навчання. Для учня діяльність буде творчою, якщо він відкриватиме для себе щось нове і корисне для формування власного життєвого досвіду. Вважаємо, що креативність стосується особистості, а творчий потенціал, як здатність до власної інтерпретації будь-якої інформації, формування власного життєвого досвіду, притаманний кожній людині. Важливим у контексті дидактики фізики є положення про “звичайність” інтелектуальних операцій у творчому акті. Це дає підставу для впровадження основних положень педагогіки творчості у навчання фізики.